

NEDERLANDSE ARCHITECTUUR IN 250 TOPSTUKKEN

BEWAARD DOOR
HET NEDERLANDS
ARCHITECTUURINSTITUUT

001	002	003	004	005	006	007	008	009	010
011	012	013	014	015	016	017	018	019	020
021	022	023	024	025	026	027	028	029	030
031	032	033	034	035	036	037	038	039	040
041	042	043	044	045	046	047	048	049	050
051	052	053	054	054	056	057	058	059	060
061	062	063	064	065	066	067	068	069	070
071	072	073	074	075	076	077	078	079	080
081	081	083	084	085	086	087	088	089	090
091	092	093	094	095	096	097	098	099	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
121	122	123	124	125	126	127	128	129	130
131	132	133	134	135	136	137	138	139	140
141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
151	152	153	154	155	156	157	158	159	160
161	162	163	164	165	166	167	168	169	170
171	172	173	174	175	176	177	178	179	180
181	182	183	184	185	186	187	188	189	190
191	192	193	194	195	196	197	198	199	200
201	202	203	204	205	206	207	208	209	210
211	212	213	214	215	216	217	218	219	220
221	222	223	224	225	226	227	228	229	230
231	232	233	234	235	236	237	238	239	240
241	242	243	NEDERLANDSE ARCHITECTUUR IN 250 TOPSTUKKEN				248	249	250

**NEDERLANDSE
ARCHITECTUUR IN**

250

TOPSTUKKEN

**BEWAARD
DOOR HET
NEDERLANDS
ARCHITECTUUR
INSTITUUT**

NAi010

UITGEVERS

001	002	003	004	005	006	007	008	009	010
011	012	013	014	015	016	017	018	019	020
021	022	023	024	025	026	027	028	029	030
031	032	033	034	035	036	037	038	039	040
041	042	043	044	045	046	047	048	049	050
051	052	053	054	054	056	057	058	059	060
061	062	063	064	065	066	067	068	069	070
071	072	073	074	075	076	077	078	079	080
081	081	083	084	085	086	087	088	089	090
091	092	093	094	095	096	097	098	099	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
111	112	113	114	115	116	117	118	119	120

0. INHOUD

006	122	123	124	125	126	127	128	129	130
131	132	133	134	135	136	137	138	139	140
141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
151	152	153	154	155	156	157	158	159	160
161	162	163	164	165	166	167	168	169	170
171	172	173	174	175	176	177	178	179	180
181	182	183	184	185	186	187	188	189	190
191	192	193	194	195	196	197	198	199	200
201	202	203	204	205	206	207	208	209	210
211	212	213	214	215	216	217	218	219	220
221	222	223	224	225	226	227	228	229	230
231	232	233	234	235	236	237	238	239	240
241	242	243	244	245	246	247	248	249	250

0. VOORWOORD

0. INLEIDING

1. EXPERIMENT

1.1 TECHNIEK

1.2 RUIMTE

1.3 METHODE

1.4 WISSELWERKING

001	002	003	004	005	006	007	008	009	010
011	012	013	014	015	016	017	018	019	020
021	022	023	024	025	026	027	028	029	030
031	032	033	034	035	036	037	038	039	040
041	042	043	044	045	046	047	048	049	050
051	052	053	054	054	056	057	058	059	060
061	062	063	064	065	066	067	068	069	070
071	072	073	074	075	076	077	078	079	080
081	081	083	084	085	086	087	088	089	090
091	092	093	094	095	096	097	098	099	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
111	112	113	114	115	116	117	118	119	120

2. SOBER

2.1 TERUG NAAR DE KERN

2.2 ZUIVER EN PUUR

2.3 ZAKELIJK EN EFFICIËNT

2.4 DE KRACHT VAN HERHALING

3. NIEUWSGIERIG

3.1 CANON

3.2 KENNIS EN STUDIE

3.3 ANTROPOLOGIE

00. VOORWOORD

00.
VOORWOORD

Het NAI biedt onderdak aan de grootste architectuurcollectie ter wereld, een bron van inspiratie voor vele onderzoekers en geïnteresseerden uit binnen- en buitenland. Een blik achter de schermen, zo zou je dit boek kunnen noemen. Een kijkje in de depots van het Nederlands Architectuur-instituut, waar het resultaat ligt opgeslagen van honderd jaar verzamelen van architectuurarchieven. Honderd jaar vindingrijkheid, vernieuwing, traditie en schoonheid laten zien dat de Nederlandse architectuur ongelofelijk rijk en gevarieerd is.

Het NAI staat aan de vooravond van een nieuw avontuur. Samen met 'Premisela' Nederlands Instituut voor Design en Mode en 'Virtueel Platform' Kennisinstituut voor E-cultuur, beginnen wij aan een gezamenlijke toekomst. De collectie – en ook dit boek – laat zien dat architectuur door de tijd heen zeer profijtelijke kruisbestuivingen heeft gekend met toegepaste kunsten, interieurontwerp en presentatiemediën en dat deze verbondenheid tot een rijke architectonische cultuur heeft geleid. Kortom een inspirerend vergezicht om de komende honderd jaar deze prachtige collectie verder uit te bouwen.

Geen collectie zonder de Nederlandse burger die al jaren bijdraagt aan het bewaren, beschrijven en ontsluiten van dit erfgoed. Geen collectie zonder schenkers, die hun waardevolle bezit aan onze zorg hebben toevertrouwd. Dit boek kan alleen verschijnen omdat schenkers – architecten, erfgenamen, rechtsofvolgers, architectuurliefhebbers, weldoeners, toevallige bezitters – hun nalatenschap hebben overgedragen aan openbaar Nederlands cultuurbezit. Daarmee gaven zij rekenschap van een groot cultureel en maatschappelijk besef en toonden zij een groot vertrouwen in het NAI, dat namens de Nederlandse staat deze collectie beheert en veiligstelt. Daarvoor ben ik hen zeer erkentelijk! Ten slotte wil ik mijn dank uitspreken aan de medewerkers van het Nederlands Architectuurinstituut, zonder wie dit alles tot niets zou leiden.

Ole Bouman
Directeur

00. DE COLLECTIE ALS BRON VAN INSPIRATIE BEHRANG MOUSAVI

J.H.W. Leliman droomde honderd jaar geleden al van 'popularisering der bouwkunst' en pleitte voor het oprichten van een museum voor de architectuur. In een beroemd geworden artikel in *De Bouwwereld* uit 1912 schreef hij: 'Terwijl iedere krabbel door een schilder van naam zorgvuldig bewaard blijft, is het de gewone gang van zaken dat de beste concepties van befaamde architecten spoorloos verdwijnen, omdat de bouwkundige tekening als zodanig [...] niet als kunstwerk bedoeld is.' Het Genootschap Architectura et Amicitia benoemde daarop een commissie die in 1919 met het advies kwam een Rijksmuseum voor de Bouwkunst te stichten in Amsterdam. Met die aanbeveling werd weinig gedaan, maar ondertussen werd er wel archiefmateriaal verzameld, onder andere door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Het verzamelen in die tijd was een passieve vorm van collectioneren. De tekeningen van Cuypers zijn bewaard gebleven omdat ze op de zolder van het Rijksmuseum werden achtergelaten. In later jaren werden daar archieven aan toegevoegd, zoals het materiaal van de bouwkunsttentoonstelling die georganiseerd was ter ere van het 25-jarig jubileum van koningin Wilhelmina (1923). Ook de Bond van Nederlandse Architecten (BNA) en de Academie van Bouwkunst in Amsterdam verzamelden archivalia met het oog op een toekomstig museum. Archiefmateriaal werd dus wel bewaard, maar er werd niets gedaan aan de conservering of beschrijving ervan.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het idee van een Architectuurmuseum opnieuw opgepakt. In 1955 richtten particulieren de Stichting Architectuurmuseum (SAM) op met als uiteindelijk doel een museum voor Nederlandse bouwkunst te realiseren. De stichting stelde zich de taak om archieven 'te verzamelen, te bewaren, te onderhouden en toegankelijk te maken voor belangstellenden', en zo een collectie op te bouwen voor het toekomstige museum. Zonder enige overheidssteun was dat echter ondoenlijk. Van een museum kwam het niet, zelfs niet van een eigen gebouw; het materiaal werd her en der ondergebracht.

Toen de overheid belangstelling kreeg voor deze archieven, werd begin jaren zeventig het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst (NDB) in het leven geroepen als zijtak van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De RDMZ wilde zich ook met de jongere monumenten (na 1850) gaan bezighouden en had met de archieven van de SAM een belangrijke bron van documentatie in handen. Het is deze verzameling, aangevuld met de bibliotheken van Stichting Wonen, de BNA en de Amsterdamse Academie van Bouwkunst, die ten grondslag ligt aan de collectie van het NAi. De latere hoogleraar architectuurgeschiedenis, E. Taverne, verwoordde in 1978 in zijn proefschrift de behoefte aan een museum voor de architectuur als volgt: 'te midden van vele nationale, provinciale en gemeentelijke musea van geschiedenis en kunst verdient een landelijk architectuurmuseum, doelbewust gericht op het bewaren en tonen van de architectonische cultuur uit het verleden, alsmede op het sturen en begeleiden van actuele ontwikkelingen in de architectuur, een geheel onafhankelijk bestaansrecht.'

De collectie als bron van intellectueel eigendom Het Nederlands Architectuurinstituut (NAi), ontstaan in de huidige vorm in 1988, vormt met haar hybride collectie inmiddels een *magnum templum* voor de Nederlandse architectuur en bouwkunst en biedt, honderd jaar na Leliman, onderdak aan de grootste architectuurcollectie ter wereld. Er verschijnt nu voor het eerst een boek dat aan die inmiddels rijke collectie is gewijd. In *Nederlandse architectuur in 250 topstukken* bieden we aan de hand van 250 topstukken inzicht in het geheugen van de Nederlandse architectuur zoals dat in de depots van het NAi bewaard wordt. Ze zijn representatief voor het hybride karakter van de collectie, die bestaat uit een grote variatie aan materialen, zoals prenten, (ontwerp)tekeningen, maquettes, foto's, boeken en correspondentie. Het boek toont de essentie van de NAi-collectie, namelijk een onuitputtelijk reservoir van ideeën, idealen, ambities, fantasieën en toekomstdromen. In tegenstelling tot de dagelijkse gebouwde omgeving, waarin meestal de noodzakelijke functies zijn vormgegeven, herbergt de NAi-collectie ook Architectuur met een hoofdletter A. Architectuur die het alledaagse overstijgt

'DESIGN IS NOT MAKING BEAUTY, BEAUTY EMERGES FROM SELECTION, AFFINITIES, INTEGRATION, LOVE.' LOUIS KAHN

en vorm geeft aan de organisatie van het hele leven. *Nederlandse architectuur in 250 topstukken* is het resultaat van anderhalf jaar onderzoek in de collectie en is tot stand gekomen vanuit de behoefte om de collectie in al haar diversiteit beter zichtbaar te maken. Het boek toont de samenhang van factoren en actoren die leiden tot het ontstaan van een ontwerp in technische, economische, politieke, sociale, cultuurhistorische, esthetische en religieuze context. Architectuur en architectuurgeschiedenis zijn binnen de Nai-collectie meer dan alleen grote namen, de zogenaemde geniën, hun gebouwen en theorieën. Dit boek gaat ook over de wijze waarop deze geniën zich verdienstelijk en ondergeschikt hebben gemaakt aan maatschappelijke behoeften. *Nederlandse architectuur in 250 topstukken* toont een verscheidenheid aan probleemoplossend vermogen van de architect en de architectuur. Steeds weer reageert de architect op andere omstandigheden, bedenkt hij nieuwe visies en oplossingen en geeft hij architectuur de kans om de wereld een beetje mooier te maken. Deze motivatie is een proces van *trial and error*. Vaak ook lossen architecten problemen op die hun voorgangers hebben veroorzaakt. Dit collectieboek laat zien hoe architecten op maatschappelijke omstandigheden reageren, en hoe zij die met hun verbeeldingskracht en intellectuele ambitie weten te agenderen en vorm te geven. De publicatie toont hoe architecten door de tijd heen steeds weer de maatschappelijke noodzaak van de ontwerpogave hebben hervonden die tot architectuur leidt.

We hebben in dit boek gekozen voor een thematische aanpak. Het thematiseren van de collectie is voornamelijk een manier om het verhaal van de architectuur aantrekkelijker te maken en dichterbij de lezer te brengen. Als thema's dienen een aantal karakteristieken van de Nederlandse ontwerpcultuur: Maakbaar, Samen, Experiment, Sober, Nieuwsgierig en Toegankelijk. Deze collectieve eigenschappen zeggen iets over de Nederlandse identiteit die bestaat uit een groot geloof in maakbaarheid, een enorme vernieuwingsdrift, nieuwsgierigheid naar de wereld en liefde voor het alledaagse. Deze thematische opzet is complementair aan de opzet van de vaste presentatie in de Schatkamer en is eveneens verbonden met andere activiteiten van het NAi.

Thematiseren is een vorm van interpretatie. Een subjectieve keuze van de onderzoeker die ordent, selecteert en interpreteert. Subjectief, omdat ook andere thema's en benaderingen denkbaar waren geweest. Hierin blijven we dicht bij de rol van architect als schepper. Het begin van onze tocht door de collectie had ook ergens anders kunnen liggen en eindigen, zoals een architect in zijn zoektocht naar de waarheid. Tijdens deze zoektocht hadden we andere wegen kunnen inslaan, een *ex ignorantia*. Vanwege de grote omvang en verscheidenheid van de collectie, die altijd tot keuzen dwingt. Toch laten we door middel van thema's en subthema's in relatie tot het collectiemateriaal, in harmonie en soms in dialoog een 'verhaal' achter. In het boek staat niet alleen het resultaat van een ontwerpproces centraal, maar zeker ook het creatieve proces. We beginnen dit collectieboek in 1840. Met als uitzondering de oude drukken uit de bibliotheekcollectie daterend uit de zeventiende en de achttiende eeuw die een bron van inspiratie voor latere architecten vormden en nog steeds vormen. Het jaar 1840 is gekozen als beginpunt, zoals het archief van P.J.H. Cuypers, en we eindigen met de meest recente verwervingen van de tweejaarlijkse AM NAi prijs. We kunnen met zekerheid zeggen dat de droom van Leliman honderd jaar na dato in vervulling is gegaan. *Nederlandse architectuur in 250 topstukken* is een bewijs van de verwezenlijking van deze droom.

1 Leliman, J.H.W., 'Een architectuurmuseum', in: *De Bouwwereld*, 30 oktober 1912.

00. HOMMAGE AAN DE ARCHITECTUUR OLE BOUMAN

Dit boek is een hommage aan de architectuur. Het vak dat in elk tijdperk en overal ter wereld gerespecteerd wordt. De kunst die als geen ander is verbonden met durf en beeldingskracht. Het beroep van hen die per definitie niet bang zijn voor de dag van morgen door deze dag vandaag al te verbeelden en vervolgens het geduld op te brengen om het beeld ook waar te maken. Dit boek is dus ook een eerbetoon aan architecten, als scheppers van waarde. De bedenkers van uitdrukkingvormen van wat ons het liefste is. Huis en haard. Gebouwen om trots op te zijn. Stad en landschap. Zo'n hommage is op dit moment allesbehalve een cliché. Integendeel, van een juichstemming of zelfs maar natuurlijk respect is nauwelijks nog sprake. Anno 2012 is architectuur een vak aan het worden waarover soms zelfs een beetje meewarig wordt gedaan. Een vak dat van zichzelf niet in staat lijkt om een antwoord te hebben op de condities van stagnatie in de opgave, somberte in perspectief en een gebrek aan geld. De sterke eigenschappen van de architectuur worden nu juist zwakke plekken. Ga maar na: als de duurste kunst treffen slechte tijden haar extra hard. Als langzaamste kunst tref je het niet in tijden van snelle rendementen en onmiddellijke verantwoording. Als een generalistische kunst moet zij zich bewijzen in tijden van vergaande specialisatie. Architectuur vereist een hoog abstractievermogen. Dat is geen voordeel in een tijd dat abstractie al snel elitair wordt genoemd. Geen wonder dat dit vak op het eerste gezicht aan een implosie bezig lijkt te zijn. Geen wonder dat het zijn centrale rol in het maken van de gebouwde omgeving verliest. Geen wonder dat de architect minder gerespecteerd wordt en vaker met dedain wordt bejegend.

En het blijft hier niet bij. Het is verbazingwekkend hoe snel ook de onderliggende instituties van dit vak verdwijnen. Tot voor kort wist de architectuur in Nederland zich ondersteund door een heel scala aan eerbiedwaardige instellingen die speciaal ter ere van de architectuur hun werk deden, met het Nederlands Architectuurinstituut als aansprekend voorbeeld. Op

het moment van dit schrijven bevinden deze instellingen zich allemaal in een proces van opheffing, bezuïning, fusie en heroriëntatie of hebben dat al achter de rug. Toch hoeft deze implosie van de culturele basisinfrastructuur niet te verbazen. Het vakgebied, de pers, maar ook het algemene publiek laat nauwelijks van zich horen, terwijl de overheid met zijn eigen afbouw der instituten bezig is. Het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, decennia lang drager van een ambitieuze en zelfbewuste bouwcultuur, is opgeheven. Het instrument dat al even lang de architectonische kwaliteit van onze steden bewaakt, het welstandstoezicht, wordt door dezelfde overheid regelmatig belachelijk gemaakt. Een bevolgen architectuurbeleid puur bedoeld om de samenleving tot architectonische kwaliteit te stimuleren, is er nauwelijks nog. Het is niet vergezocht om te stellen dat met het economische draagvlak voor architectuur kennelijk ook het morele en institutionele draagvlak vliegenvlug verdwijnt.

Dit boek als hommage aan de architectuur is dus geen zoetsappig cliché, maar een polemische daad. Want ondanks alle verwaarlozing valt nog altijd vol te houden dat architectuur het beste in mensen naar boven brengt, de ideale belichaming is van pioniersgeest, een vak is waarin hoop, vertrouwen, empathie, nieuwsgierigheid, rentmeesterschap, lust tot experimenteren, samengaan. Ontwerpen is de projectie van een denkbare verbetering. Zo bezien blijft architectuur – in de brede zin van het woord – hoe dan ook de wegbereider van de concrete vooruitgang. Het domein van het menselijk optimisme en creativiteit, in deze tijd van malaise mischien wel de kwaliteiten die we het hardste nodig hebben. Het NAI heeft in ieder geval deze opvatting tot centrale gedachte van zijn agenderende activiteiten gemaakt. Architectuur als het ruimtelijke antwoord op wat de samenleving echt nodig heeft, gaat nooit verloren. Voor wie relevant is, is er altijd werk.

Kijken we nu met deze blik naar de Nai-collectie, dan wordt duidelijk dat Architectuur als Noodzaak niet alleen voor de toekomst, maar altijd al de beslissende waarde is geweest. De collectie biedt niet alleen een overzicht van tweehonderd jaar vermogen van een vak een antwoord te

DIT BOEK ALS HOMMAGE AAN DE ARCHITECTUUR IS DUS GEEN ZOETSAPPIG CLICHÉ

geven op de noden van de samenleving, maar ook van haar kracht hier een artistieke vertaling van te geven. Daarmee is architectuur in dubbel opzicht een spiegel van haar tijd. Op het moment dat we dit vaststellen, kunnen we de vraag ook om-draaien. Als architectuur spiegel van een samenleving is, hoe zien we dan de belangrijkste waarden van een samenleving terug in de architectuur? Dat is wat dit boek laat zien. Het toont hoe de architectuur enkele van de belangrijkste eigenschappen van de Nederlandse cultuur in ruimtelijk ontwerp heeft verwerkt. In daadwerkelijk gebouwde architectuur, maar ook in fantasieën, probeersels, associaties. Daarmee is dit boek een demonstratie van de kracht van architectuur over vele decennia. Het is daarmee ook een demonstratie van de rijkdom van deze collectie.

De vraag resteert of deze collectie die waarde zal behouden, ook als de architectuur als vak nog verder onder druk komt te staan. Op dit moment spreekt de collectie uit naam van tijden waarin het respect voor het vak groot was. Wat zal er gebeuren als ze aangevuld gaat worden met architectuur uit een tijd waarin dit respect minder is geworden. Niet alleen in economisch opzicht, maar ook in culturele zin. Wat zullen we bijvoorbeeld verzamelen uit het tijdperk der digitalisering, migratie, globalisering? Allemaal robuuste tendensen die fundamentele eigenschappen van de architectuur in een nieuw licht plaatsen. Zaken die de betekenis van plek, nationaliteit en materialiteit minder maken en die nog niet of nauwelijks in de collectie zijn verdisconteerd. Wat tweehonderd jaar vanzelfsprekende waarde was, hoeft de volgende tweehonderd jaar niet opnieuw vanzelfsprekend te zijn. Integendeel, hoe meer we met die tendensen worden geconfronteerd, hoe meer duidelijk wordt dat ook de Nai-collectie voor grote stormen kan komen te staan en haar rol als betekenisdrager van onze cultuur steeds opnieuw zal moeten bewijzen. Daarom is het goed dat dit boek er is. Historici die over tweehonderd jaar opnieuw deze collectie bekijken en zich zullen afvragen waar de architectuur toen over ging, kunnen inschatten of er anno 2012 is gekozen voor de afbraak, of voor nieuwe ontwikkeling. Dit boek is een steun in de rug voor degenen die alleen het laatste vanzelfsprekend vinden. Het is ook een

markering van het moment waarop die ontwikkeling opnieuw wordt gedefinieerd, met de lancering van een nieuw acquisitiebeleid, op basis van een andere ordening van de bronnen. Een ordening niet naar het genie, maar naar de relevantie voor onze samenleving. Opnieuw, architectuur als antwoord op een noodzaak.